

Л.Гр. – Лѣтопись Григорія Грабянки / Комиссия для разбора древних актов.- К., 1854.

Приватні листи – Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К., 1987.

Л.Л.Звонська, канд. філол. наук

ФУТУРАЛЬНІСТЬ ТА ВИРАЖЕННЯ МЕТИ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Розгляд категорій на позначення футуральності в системі паратаксисту і гіпотаксисту засвідчує, що синтаксис давньогрецької мови відкритий до передачі об'єктивних зв'язків дійсності, і в обох випадках використовуються форми майбутніх часів, проспективного кон'юнктива та потенційного оптатива.

There is the analysis of future in the parataxis and hypotaxis systems. It shows us, that Greek syntax is opened for transfer of objective connections of the reality. In both cases uses future forms, prospective conjunctive and potential optative.

Згідно із запропонованим О.Ф.Лосевим законом незалежності часів і способів у підрядних речень від відповідних головних речень, можна прийняти твердження, що вони перебувають не у формальній залежності, а лише в залежності від об'єктивної ситуації комунікації¹. Проте не варто уявляти систему грецького синтаксисту, як хаотичне об'єднання розрізнених елементів. Навпаки, всі типи зв'язку ілюструють максимальне наближення мовленевого матеріалу до законів об'єктивної мовної дійсності.

Стосовно моментів витлумачення модального навантаження і впливу різних суб'єктивних чинників на вибір часу і способу присудка, то в багатьох випадках висновки базуються на абстрактній можливості, яка подається як самоочевидність. Принципова припустимість того чи іншого вираження все-таки залишається гіпотезою, яка може бути потенційною, а може бути інфрапотенційною. Це можна продемонструвати на прикладі вираження футуральності в незалежних реченнях та системі гіпотаксисту давньогрецької мови. При цьому способи і часи давньогрецької мови, виражаючи модальність (можливість,

здатність, готовність до дії до тощо) мають подвійну часову семантику: потенційність передумови, яка відноситься до теперішнього, а реалізується в майбутньому.

Науково обґрунтованою та достовірно підтвердженою видається думка О.Ф.Лосева, який розглядає всі типи підрядних речень давньогрецької мови як внутрішній паратаксис. З цим твердженням перегукуються думки В.Г.Адмоні, який твердить про домінування паратактичних моделей в період розмежування індоєвропейських мов² та А.Мейє, котрий визначає тенденції переходу від паратаксису до гіпотаксису³.

Майбутній час дійсного способу означає дію, яка в майбутньому почнеться і буде продовжуватися. Грецький майбутній час відповідає латинському *futurum I*, українському майбутньому часу доконаного або недоконаного виду: *πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο ἐρῶ* (Ξ. Ἀθ. пол. 2) *отже, спершу я скажу так*.

Темпоральний діапазон грецького футура не такий значний, як інших часів, зате він перевершує їх своєю видовою індіферентністю. Але натрапляємо на випадки, коли в другій особі *futurum indicativi* має значення пом'якшеного, порівняно з імперативною формою, наказу. Заперечення в цьому випадку – *οὐ: χεῖρὶ δ' οὐ ψάσεις ποτέ* (Евр. М. 1320) *ніколи не торкайся рукою*. Така функціонально-семантична нерегулярність футуральної форми співвіднесена з периферійним сегментом граматичних форм вираження імперативності, що в текстах, наближених до розмовного койне, через схристиянізований вплив гебрійських моделей стане регулярним явищем⁴: *καὶ ἐὰν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἀμαρτήσῃ εἰς σέ καὶ ἐπτάκις ἐπιστρέψῃ πρὸς σέ λέγων· Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ* (Лк. 17.4) *і хоча б сім разів денно він завинив перед тобою і сім разів звернувся до тебе, кажучи: Каюся, - вибач йому*.

Як майбутній час футурум логічно може називати не лише майбутню дію, що, зрештою, сприймається такою суб'єктом і може не відбутися взагалі ніколи, тому її цілком можна сприймати як намір. Для підкреслення заміреності дії використовують перифрастичний зворот *μέλλω* інфінітивом презенса або аориста, що відповідає латинській конструкції *coniugatio periphrastica activa*: *μέλλω ὑμᾶς διδάξειν* (Пл. Ἀп. 21 В) *маю вас навчати*. Модальний відтінок заміреності дії в койне виражається й перифрастичною конструкцією з *ἔχω*: *Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν* (Лк. 7.40). *Симоне, я маю тобі децо сказати*. Поєднання *μέλλω* з інфінітивом часто

рівнозначне виразам: ὑπάρχει ἐλπίδα ε *надія, можна надіятись*, πρόκειται *очікується*, πρέπει *годиться*: σύντεμνε τὰς ἀποκρίσεις, εἰ μέλλω σοὶ ἔπεσθαι (Пл.) *скажи коротко, чи можна мені тебе наслідувати*.

Відносно пізнє формування системи футуральних форм вплинуло на доволі однозначне і темпорально замкнуте на центральному функціонально-семантичному рівні їх використання як майже виключно регулярних моделей. Взагалі мікрополе майбутнього часу охоплює діапазон тривалої чи обмеженої дії у футуральному аспекті. Периферія майбутнього часу завдяки семантичній близькості до потенційної чи ірреальної модальності знаходить своє вираження в інших часах і способах.

Так, з огляду на позицію автора презенс іноді вживається замість футура і означає майбутню дію або стан, як менш реальні тепер:

ἢν νικήσωμεν, τὴν δέ τε προσκτᾶσθε (προσκτήσεσθε) καὶ ἐκείνην ἐλευθεροῦτε (ἐλευθερώσετε) (Θ. 4, 95) *якщо ми перемаємо (= переможемо), цю здобуваємо, а ту звільняємо*. У свідомості мовця теперішнє невіддільне не лише від минулого, але й від майбутнього, тому проспективність – це спрямованість в часі, що йде безпосередньо за моментом мовлення при безпосередньому зв'язку з ним, на відміну від форм майбутнього часу, які передбачають розрив з точкою відліку⁵. Форми вираження проспективності не зазнали особливих змін і в койне. Футурум залишається основним часом для вираження як найближчої перспективи, так і планів на майбутнє, і його провіщення: οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἔξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ (Лк. 20.8) *Я вам не скажу, якою владою це чиню; ἔτι χρόνον μικρόν μεθ' ὑμῶν εἶμι καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντα με (Ів. 7.33) це трохи часу Я пробуду між вами та піду до того, Хто послав Мене*. Значення проспективності в тексті може бути запрограмованим граматичним контекстом, наприклад, якщо питання виражене майбутнім часом, а відповідь представлена категоріями теперішнього: ἐπαίνεσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαίνῶ (1 Кор. 11.22) *чи похвалю вас? За це не похвалю*.

У деяких випадках аорист дійсного способу може вживатися замість майбутнього часу, коли мовець категорично впевнений, що дія відбудеться: ἀπωλόμεσθ' ἄρ' εἰ καθὼν προσοίσομεν νέον παλαιῶ (Еὐр. М. 78) *ми загинемо, якщо додамо нового лиха до попереднього, ἀπωλόμην ἄρ' εἰ με δὴ λείψεις (Еὐр. Ἀлк. 386) я загину, якщо ти*

мене залишиши. Практично весь темпоральний діапазон аориста сумірний з аспектуальним значенням доконаного виду (констатація здійснення факту, стрибкоподібне завершення дії, миттєвість або обмежена тривалість, однократність, конкретність акціонального випадку), як відзначають дослідники. Проте нейтралізація видового протиставлення імперфект/аорист присутня в формах сумарного і, частково, футурального та плюсквамперфектного аориста, що дозволяє умовно визначити ці темпоральні моделі як функціонально-регулярні.

До багаторівневої структури мікрополя майбутнього часу належать форми футурума третього. Майбутній час третій дійсного способу означає в майбутньому те ж саме, що й перфект у минулому, тобто майбутній стан, який виникне внаслідок певної дії і буде існувати в майбутньому: ἐστῆξω *стану і стоятиму*, κекτήσομαι *здобуду і володітиму*, μενήσομαι *запам'ятаю і пам'ятатиму*: ταῦτα ποιοῦντων ἡμῶν, εὐθὺς Ἀριάριος ἀφεστήξει, ὥστε φίλος ἡμῖν οὐδεὶς λελείψεται (Ξ. Αν. 2,4,5) *коли ми так вчинимо, одразу може відступись Аріей, так що не залишиться у нас жодного друга*. Проте третій майбутній час іноді вказує, що дія відбувається одразу ж, негайно: φράζει καὶ πεπράζεται (Ἀριστοφ. Πλουτ. 1027) *скажи, і це буде зроблено*.

Функціонально-семантичним еквівалентом майбутнього часу виступає проспективний кон'юнктив, що означає очікувану дію; в Гомера вживається з часткою ἄν (або епічною κέν) чи без неї замість майбутнього часу: οὐ γάρ πω τοίους ἴδον ἀνέρας οὐδὲ ἴδωμαι (Όμ. Ίλ. Α, 262) *я ж не бачив ані не побачу таких мужів*. У підрядних реченнях кон'юнктив ставиться зазвичай після головних часів, тобто пов'язується із сферою теперішнього і майбутнього, з прийдешнім, не минулим⁷. Морфологічна подібність і лексико-семантична спорідненість саме проспективного кон'юнктива з майбутнім часом дає підстави пов'язувати виникнення форм сигматичного футурума з парадигми кон'юнктива аориста.

Футуральний оптатив та інфінітив завжди відносять дію до майбутнього: Κῦρος ἔλεγεν ὅτι ἡ ὁδὸς ἔσοιτο εἰς Βαβυλῶνα (Ξ. Ἄν. 1,4,11) *Кір сказав, що дорога проляже у Вавилон*. Дієприкметник майбутнього часу відносить дію до передбачуваного або наперед визначеного майбутнього; після дієслів руху заступає підрядні речення мети: καὶ οὐ τοῦτο λέξων ἔρχομαι (Ἄγ. 2,7) *я прийду не це*

сказати; ναὶ μὰ τοὺς θεοὺς σε ἐπαναθεασόμενος ἦα (Ξ. Κυρ. 5,4,10)
клянусь богами: я прийшов тебе побачити.

Оптатив на позначення прагнення виражає бажану дію, скеровану в майбутнє, але під майбутнім розуміється не лише віддалений, але й безпосередній проміжок часу, що слідує за моментом мовлення. Тому оптатив може позначати бажання-волевиявлення, що зближує його з імперативом. Особливо поширення волонтактивний оптатив набув у койне: μὴ γένοιτο (1 Кор. 6,15) *ніколи!* (дослівно: *нехай цього не станеться*). Футуральне спрямування може підкреслюватися безпосередньо завдяки вживанню футуральних форм індикатива з часткою ὄφελον: ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστοῦντες ὑμᾶς (Гал. 5,12) *нехай будуть відсічені ті, що підбурюють вас.*

Випадки вживання способів у підрядних реченнях мети, які найбільш очевидно пов'язані з вираженням футуральності в системі гіпотаксису⁸, підпорядковуються правилу consecutio modorum, згідно з яким після головних часів присудка головного речення ставиться кон'юнктив, а після історичних часів — оптатив (зрідка кон'юнктив, іноді співіснують обидва способи): σιγῇ δόμους εἰσβασ', ἵν' ἔστρωται λέχος (Еὐр. М. 41) *мовчки у дім увійшовши, щоб постелити ложе*; Κύρος φίλων ᾤετο δεῖσθαι ὡς συνεργοὺς ἔχει (Ξ. 'Αν. 1,9,29) *Кір вважав, що потребує друзів, аби мати соратників*; δανείζεται χιλίας δραχμᾶς, ἵνα διαδοίη τοῖς Βοιωτοῖς καὶ παραμένωσι (Δημ. 49,14) *він дав тисячу драхм, щоб передати беотійцям, і ті залишились.*

Часто після сполучників ὅπως, ὡς з кон'юнктивом поєднується частка ἵν на позначення недосяжної мети: τὰς ἀρετὰς ἐπιτηδεύομεν, ὅπως ἂν μετὰ πλείστων ἀγαθῶν τὸν βίον διάγωμεν (Ἰσ. 3,2) *ми прагнемо до добродетельності, щоб проводити життя з найбільшими благами.*

Проспективне побоювання і вживання відповідного кон'юнктива іноді підкреслюється поєднанням із сполучником мети ὅπως: особливо після дієслів, що означають роздуми чи діяльність: δέδοιχ' ὅπως μοι μὴ λίαν φάνη σοφῆ (Еὐр. Ἰππ. 518) *я боюсь, щоб вона не виявилась надто розумною, як на мене.* Іноді це призводить до еліпсису керівного дієслова, головним чином, коли ὅπως μὴ пов'язується з індикативом майбутнього часу, якщо побоювання відноситься до невизначеного майбутнього: οἴμοι τάλας, ὁ Ζεὺς

ὅπως μή μ' ὄψεται (Ἀριστοφ. Ὀρ. 1494) *о, лихо мені, боюсь, щоб Зевс мене не побачив.*

Це зближує додаткові речення з підрядними реченнями з відтінком мети, де остання часто представлена як замірена дія в майбутньому, невизначена стосовно її здійснення, як і всі події, які нам лише уявляються в майбутньому: ἐπιμελοῦνται ὅμως μή τοιοῦτοι ἔσονται οἱ πολῖται (Ξ. Κυρ. 1,2,3) *вони турбуються, щоб громадяни не стали такими; πολλὰ διδάσκεις ἀφθόνως διὰ φθόνον, ὅπως πολλὰ ἀκούων μὴ δὲ ἐν μάθῳ (Δημ.) ти щедро навчаєш із заздрощів, щоб багато чуючи, я нічого не навчився.*

Підрядні речення мети можна розглядати як вираження прагнення, що за своєю природою є суб'єктивним, обумовленим позицією підмета головного речення або опосередкованим, тобто через призму сприйняття цього прагнення автором висловлювання: ἀπέχονται, ἵνα δὴ μὴ ἀμάρτοיעν ὁδοὶ διὰ τὸν ῥόον (Ἦρ. 2,93) *вони відійшли, щоб не збитися з дороги через потік (оскільки вони вважали, що таким чином не зіб'ються з дороги).*

Залежність представлення мети як такої від її уявлення підметом головного речення підтверджується тим, що дієслово-присудок головного речення так впливає на дієслово-присудок підрядного речення, що повністю підпорядковує його і переймає його спосіб (маємо уподібнення способу). Якщо керуюче дієслово стоїть у оптативі, то відбувається асиміляція способу присудка підрядного речення: θυμὸν γένοιτο πληρώσαι ποτε, ἵν' αἱ Μυκῆναι γνοῖεν (Σοφ. Φιλ. 324) *якщо б він розгнівався, щоб Мікени дізнались.* Якщо головне речення виражає нездійсненне бажання, то присудок підрядного речення має те ж саме граматичне вираження, що й присудок головного речення: εἰ γὰρ ὤφελον οἰοί τε εἶναι οἱ πολλοὶ τὰ μέγιστα κακὰ ἐξεργάζεται, ἵνα οἰοί τε ἦσαν αὐ καὶ ἀγαθὰ τὰ μέγιστα (Πλ. Крит. 44) *о, якщо б багато хто, які спроможні чинити найбільші лиха, щоб вони могли б (робити) найбільші блага.* Аналогічне явище спостерігаємо після іронічного твердження, за яким насправді не слід прагнути цієї мети: ἐχρήν σε Πηγάσου ξέουσαι πτερόν, ὅπως ἐφαίνου τοὺς θεοὺς τραγικώτερος (Ἀριστοφ. Εἰρ. 136) *потрібно було, щоб ти зв'язав Пегасу крила, аби він з'явився до богів ще трагічніше.*

Оскільки нереальна мета часто пов'язується з нереальними передумовами, то після умовного ірреального періоду на позначення недосягнутої мети маємо її вираження формами *indicativus irrealis*:

εἰ τῆς ἀκουούσης ἔτι ἦν πηγῆς δι' ὧτων φραγμός, οὐκ ἂν ἐσχόμην τὸ μὴ ἴποκλῆσαι τοῦμόν ἄθλιον δέμας, ἴν' ἦν τυφλός τε καὶ κλύων μηδέν (Σοφ. Οἰδ.Τ. 1386-1389) *якщо б я міг джерела вух замкнути для слуху, то не мав би чим закрити свою нещасну плоть, щоб бути сліпим і нічого не чути.*

Аналогічне модальне вираження мети бачимо при заміні підрядного речення його семантичним еквівалентом — фінальним інфінітивом: ἐξῆλθον δόμων μὴ μοί τι μέμψεσθαι (Εὐρ. Μ. 215)

вони вийшли з дому не для того, щоб дорікати мені; Ξενοφῶν τὸ ἡμῖσι τοῦ στρατεύματος φυλάττειν κατέλιπε τὸ στρατόπεδον (Ξ. Ἄν. 5,2,1) *Ксенофонт залишив половину війська, щоб охороняти табір.* Часто мета представлена футуральним інфінітивом: ὀμνύουσι πάντες οἱ πολῖται, μήτε τὴν τάξιν λείψειν ἀμυνεῖν δὲ τῇ πατρίδι καὶ μὴ παραδώσειν *усі громадяни присягають не полишати бойового порядку, захищати і не зраджувати батьківщину.*

Коли наслідок подається як мета дії головного речення, то це дає підстави вважати його задуманим, зумовленим: ἐθέλω ὑμᾶς συμφῦσαι εἰς τὸ αὐτό, ὥστε δὺ' ὄντας ἕνα γεγόνεσθαι (Πλ. Συμ. 192 Ε) *хочу вас з'єднати в одне так, щоб, будучи двома, стали єдиним.* Використання сполучника ὥστε при інфінітиві мети підкреслює спорідненість мети і задуманого наслідку (оскільки не вбачається великої різниці між метою як навмисною дією та наслідком, який перед здійсненням сприймається як зумовлена чи необумовлена мета) та первісну спорідненість їх вираження граматичними засобами: πῶς τις ἱκανὸς γένοιτο ἂν ὥστε ἀεὶ προστάττειν τὸ προσῆκον; (Πл. Πολит. 295 Α) *хто міг би бути здатним завжди наказувати належне.*

Модальне значення, потенційно закладене в майбутньому часі, в койне значно розвинулося, і футурум починає вживатися в підрядних реченнях мети на заміну проспективного кон'юнктива, повністю вивільняючись від формально-зграматизованих зв'язків системи гіпотаксису: μετὰβητι ἐντεῦθεν καὶ ὑπαγε εἰς τὸν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταὶ σου θεωρήσουσιν σου τὰ ἔργα ἃ ποιεῖς (Ін. 7.3) *виходь звідси та йди до юдеїв, щоб і учні Твої побачили діла Твої, які чиниш.*

Таким чином, розгляд категорій давньогрецької мови на позначення футуральності в незалежних і складно-підрядних реченнях засвідчує, що синтаксис давньогрецької мови відкритий до передачі об'єктивних зв'язків дійсності, котра відтворюється засобами мови. Об'єктивний зміст речень засвідчує незначну різницю

між складносурядним і складнопірядним зв'язком; обидва типи зв'язку демонструють відображення реальної дійсності – об'єктивної чи суб'єктивної в уявленні мовця. Критерієм використання відповідної дієслівної форми є форма пірядного зв'язку, узгоджена з суб'єктивним баченням мовцем внутрішніх логічних зв'язків зображуваної дійсності.

Лінгвогерменевтичний аналіз дозволяє визначити випадки залежності вибору форм вираження присудка пірядного речення від модального навантаження, опосередкованості передачі мовцем власної чи чужої думки, передбачуваності, заміреності дії та інших суб'єктивних чи контекстуальних залежностей. У різних синтагматичних об'єктах (речення мети, часу, наслідкових та ін.) визначаються явища уподібнення способів, що дозволяє розрізнити основне лексичне значення дієслівної граматичної форми і формально зграматизоване за *attractio modorum*. При розгортанні герменевтики різних типів пірядності найяскравіше вимальовується у давньогрецьких творах авторський суб'єктивізм, і їх дослідження підтверджує тезу про синтаксис як філософську сторону граматики.

¹Лосев А.Ф. Языковая структура: Учебное пособие. - М., 1983. - С. 183-191; ²Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики // Отв. ред. В.М.Павлов. - Л., 1988. - С. 218; ³Meillet A., Vendryes J. Traite de grammaire comparee des langues classiques. - Paris, 1948. - S. 360; ⁴Звонська-Денисюк Л.Л. Типові складності перекладу Нового Завіту українською мовою // Проблеми творення сучасної богословської термінології. - Львів, 1998. - С. 26; ⁵Тураева З.Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное. - М., 1979. - С. 69; ⁶Славятинская М.Н. Видо-залоговые отношения в презентно-аористной системе греческого глагола древнегреческого периода // Вопросы классической филологии. - М., 1971. - С. 48-49; ⁷Лосев А.Ф. О коммуникативном значении грамматических категорий // Моск. пед.ин-т. им. В.И.Ленина: Уч. Записки /234/. - 1965. - С. 198-210; ⁸Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. - Л., 1990. - С. 196.